

Socialinio kapitalo transformacijos / perimamumas šeimoje: daugiavaikių šeimų atvejis

MEILUTĖ TALJŪNAITĖ

Lietuvos socialinių tyrimų centro Sociologijos institutas, A. Goštauto g. 9, 01108 Vilnius

El. paštas taljunaite@gmail.com

„Pagrindinis sociologo klausimas, ką jis betirtų, ar ikivedybinės glamones, ar palankumą Respublikonų partijai, ar gaujos tarpusavio santykių aiškinimąsi ginklu, dažnai interpretuojamas tik kaip klausimas „kaip dažnai?“ ir „kiek kartų?“. Beje, tie vos keli anekdotai apie sociologus dažniausiai ir pagrįsti šiuo statistiko įvaizdžiu (tegu skaitytojas pats prisimena tuos anekdotus).“ (Iš: Peter L. Berger. *Sociologija. Humanistinis požiūris*. Kaunas: Litterae Universitatis, 1995. 195 p. (Serija „Pažintis“, p. 11)).

O gal patys sociologai dažnai neišnaudoja tų galimybių, kurias suteikia jų praktinė veikla ir į jų rankas byranti informacija? (M. T.)

Straipsnyje, remiantis pensinio amžiaus sulaukusių daugiavaikių tėvų / motinų prašymais ir jų teikiama medžiaga siekiant gauti papildomas pensijas, bandoma atskleisti galimas šeimos socialinio kapitalo dimensijas bei jų įtaką / perimamumą vaikams. Ypač įdomus dėmesys skiriamas išsimokslinimo ir profesijos perimamumui, tačiau gausi daugiavaikių šeimų medžiaga, parodanti daugiau socialinio kapitalo nei poros dimensijų pobūdį, skatino apžvelgti vaikų skaičiaus šeimoje įtaką kuriant naujas šeimas, numatyti brolių ir seserų ryšius (kaip socialinio kapitalo „bendravimo dimensiją“) emigravus bent vienam iš vaikų (sutampa šalys, kartais ir darbovietės jose). Remiamasi tėvų ir vaikų gyvenimo aprašymais (pastaruosius pateikia tėvai apie kiekvieną vaiką), todėl tai negali būti traktuojama nei kaip kiekybinis, nei kaip kokybinis tyrimas vyraujančia prasme / tradicija. Teorinių išvalgų atspirties tašku tapo J. S. Colemano koncepcija apie socialinio kapitalo vaidmenį kuriant žmogiškąjį kapitalą.

Raktažodžiai: daugiavaikės šeimos, socialinė struktūra, profesinis perimamumas šeimoje, socialinis kapitalas

ĮVADAS

Formalus socialinės struktūros apibrėžimas „nedaug ką pasako asmeniui, norinčiam suprasti, kaip formuojasi socialumo (socialinių santykių) formos, kaip jos išsaugomos, atkuriamos ir keičiamos“ (Valantiejus 2007: 74). Kalbant apie P. Bourdieu išskirtas mintis ypač kritiškai vertinama socialinio kapitalo sąvoka. J. Imbrasaitė, analizuodama socialinio kapitalo sampratą ir remdamasi užsienio mokslininkais bei sociologijos klasikais, išskiria keletą jo reikšmių (Imbrasaitė

2004: 38), tačiau šiame straipsnyje nagrinėsime tik vieną: „socialinės struktūros aspektu, skatinančiu konkrečias veiksmo ir kooperacijos formas (Coleman 1988), neformalia socialiniuose ryšiuose įkūnyta norma, skatinančia kooperaciją tarp individų“ (pagal Subačiūtė 2016: 25).

Laikantis individualizmo koncepcijos, socialinę struktūrą tenka aprašyti kaip individualių veiksmų ir socialinių tarpusavio sąveikų tinklą. Visi sisteminiai požymiai redukuojami į individualius veiksmus ir individų tarpusavio sąveiką (Valantiejus 2007: 75).

Socialinis kapitalas dažniausiai suprantamas kaip gaunamas per santykį su kitais socialiniais veikėjais. Pagrindiniai socialinio kapitalo šaltiniai yra šeima, mokykla, bendruomenė ir darbovietė. Kaip būtų galima nusakyti „šėimos socialinį kapitalą“? Pirmieji sociologai, pradėję tirti socialinę stratifikaciją, pagrindiniu tyrimo vienetu laikė šeimą, o ne individą. Tik pradėjus taikyti reprezentatyvios atrankos techniką, kurios pagrindą sudaro individas, pradinis sociologinis požiūris kone nugrimzdo užmarštin. Remiantis šia technika socialinis statusas (galimai sietinas su socialiniu kapitalu) yra nagrinėjamas kaip šėimos, o ne pavienių izoliuotų individų, atributas: pastarieji turi tam tikrą profesinį statusą, kas toli gražu nėra tas pats. Socialinio statuso kaip tam tikro šėimos atributo idėja įgalina šėimos socialines trajektorijas nusakyti kaip tam tikrą šėimos socialinių statusų kaitą. „Socialinių trajektorijų formavimosi“ problematika yra grindžiama transliacijos idėja. Nors socialinio kapitalo klasikiniu tyrėju laikomas P. Bourdieu (jis socialinį kapitalą suprantą kaip visus faktinius ar virtualius išteklius, kurie atitenka individui ar grupei, priklausantiems daugiau ar mažiau institucionalizuotų tarpusavio pažinimo ar pripažinimo santykių tinklui), R. Putmanas pabrėžia, kad P. Bourdieu socialinį kapitalą nusako kaip „visuomeninį“, ir akcentuoja, jog socialinis kapitalas gali būti tiek „visuomeninis“, tiek „individualus“, kad nėra tik formalūs, neformalūs, šėimos ar profesiniai socialiniai ryšiai (žr. Subačiūtė 2016).

Keliamas klausimas, kodėl P. Bourdieu pasirinko vartoti būtent *kapitalo* sąvoką? Kodėl, pavyzdžiui, ji negali būti pakeista „išteklių“ sąvoka? Kodėl socialinis kapitalas apibrėžiamas kaip santykis su kitais? J. S. Colemanas socialinį kapitalą apibrėžia remdamasis jo funkcija: tai nėra vienas subjektas, bet įvairūs subjektai, turintys du bendrus elementus: jie visi susideda iš tam tikrų socialinių struktūrų ir palengvina tam tikrus veikėjų veiksmus – ar tai būtų asmenys, ar kolektyviniai dalyviai – struktūros viduje. Kaip ir kitos kapitalo formos, socialinis kapitalas yra produktyvus, leidžiantis pasiekti tam tikrų tikslų, kurių nebūtų galima pasiekti jam nesant. Panašiai kaip fizinis ar žmogiškasis kapitalas, socialinis kapitalas nėra nepakeičiamas, tačiau gali būti nepakeičiamas tam tikrose veiklose (Coleman 1988: 98).

Todėl įdomu, ką perduodame kasdieninėje kalboje kalbėdami apie „įtakingą žmogų“, apie tai, kad jis / ji yra kažkieno sūnus / dukra, apie „švogerių tautą“?

ŠEIMA KAIP SOCIALINĖS STRUKTŪROS VIENETAS, arba skirtingi keliai, vedantys į socialinę klasę

Kadangi J. Colemanas socialinį kapitalą nusako kaip tam tikrus socialinės struktūros aspektus, kurie skatina atitinkamus veiksmus ir kurie negalėtų vykti, o tikslai nebūtų pasiekti jiems nesant, tai socialinio kapitalo sąvoka suponuoja socialiai įtvirtintus konkretaus konteksto specifinius išteklius. Šėimos socialinio kapitalo atveju jais tampa tėvų / vaikų profesija ir išsimokslinimas (apie perduodamas šėimoje vertybes, normas, pasaulėjautą ir pan. šiuo požiūriu sociologai mažiau domisi, nors pastarieji dariniai neabejotinai yra labai svarbūs).

Skirtingą žmonių socialinį kapitalą lemia jų socialinė kilmė (tėvų profesija, išsimokslinimas). Kadangi tarp socialinio kapitalo dimensijų skiriamas „pasitikėjimas“ (žr. Imbrasaitė

2004: 42), tai jį būtų galima papildyti „pasitikėjimu šeima“, „pasitikėjimu žmonėmis iš kitų socialinių grupių“ ir pan. „Buvimas kartu“ (kaip socialinio kapitalo dimensija) šeimos socialiniam kapitalui reiškia šeimos ryšius: kaip šeimos nariai sutaria vieni su kitais, jų buvimas kartu, pagalbos prašymas.

Gilias tradicijas turintys sociologiniai socialinio mobilumo tyrimai (nors analizuojant empirinę medžiagą tenka atsižvelgti į kintančią visuomenės socialinę-klasinę struktūrą) atskleidė ir kol kas dar sunkiai paneigia tam tikras tendencijas:

- didesnius siekius ieškoti savo gyvenimo kelio ir savo vietos visuomenės socialinėje struktūroje daugiausia turi vaikai, kilę iš homogeninių specialistų šeimų;
- stipriai juntama socialinės grupės specialistų įtaka. Jų vaikai nori įgyti tėvų specialybę (gydytojų, menininkų...);
- heterogeninėse specialistų-darbininkų šeimose taip persiorientuojama rečiau, aukštesnio išsimokslinimo siekiai pasireiškia kitaip – norima mokytis vakariniuose skyriuose arba eksternu;
- daugelis homogeninių darbininkų šeimų vaikų siekia pakeisti savo socialinę padėtį. Nemaža jų dalis nori mokytis aukštųjų mokyklų dieniniuose skyriuose.

Apie penktadalis Lietuvos dirbančiųjų, remiantis 2019 m. ir senesniais duomenis, dirba žemesnės kvalifikacijos darbą nei įgyta kvalifikacija (Žmogiškasis kapitalas Lietuvoje... 2020: 6). „Trečdalis dirba su savo studijų sritimi nesusijusius darbus. Maždaug trečdalis aukštųjų mokyklų absolventų įsidarbina žemesnės kvalifikacijos darbuose nei įgyta kvalifikacija. Tarp profesinių mokyklų absolventų tokių asmenų yra apie 15 proc.“ (ten pat).

SOCIALINIO KAPITALO SĄVOKOS OPERACIONALIZAVIMAS IR DUOMENŲ RINKIMO METODAS

„Pabrėždama konkrečius realybės aspektus ir skirtumus, socialinio kapitalo sąvoka vaidina svarbų euristinį vaidmenį, tačiau jos taikymas empirinėje analizėje yra pakankamai problemiškas“ (Imbrasaitė 2004: 38). Apžvelgus klasikinės socialinio kapitalo sampratą dažnai keliamos socialinio kapitalo matavimo problemos (Imbrasaitė 2004; Matonytė 2004). Panašu, kad tai, ką autoriai įvardija kaip matavimo klausimus, pirmiausia kelia socialinio kapitalo sąvokos operacionalizavimo problemą (arba socialinio kapitalo dimensijų, žr.: Imbrasaitė 2004: 42).

Pagal Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymą (1994 m. gruodžio 22 d. Nr. I-730), teisę gauti antrojo laipsnio valstybinę pensiją turi šie Lietuvos Respublikos piliečiai: 1) motina (įmotė) arba tėvas (įtėvis), išauginę (vaikų mirties atveju – ne mažiau kaip iki 8 metų) penkis ir daugiau vaikų (toliau – daugiavaikiai motina arba tėvas). Kadangi dėl antrojo laipsnio pensijos (jau sulaukę senatvės pensijos) besikreipiantis vienas iš daugiavaikės šeimos tėvų (dažniausiai motina) pateikia tiek savo, tiek savo užaugintų vaikų gyvenimo faktus, tai gali tapti vertinga atitinkamos sociologinės analizės medžiaga.

2011 m. gyventojų surašymo duomenimis, Lietuvoje gyveno 1 mln. 67 tūkst. mamų (75,2 proc. visų 15 metų ir vyresnių moterų). Tris ar daugiau vaikų pagimdžiusių mamų, 2011 m. gyventojų surašymo duomenimis, šalyje gyveno 239 tūkst. Jos sudarė 22 proc. visų pagimdžiusių moterų. Kaimo moterų, pagimdžiusių keturis ir daugiau vaikų, buvo 1,9 karto daugiau negu miesto moterų (Mamos ir tėčiai... 2013).

Straipsnyje remiamasi Lietuvos Respublikos pirmojo ir antrojo laipsnių valstybinių pensijų skyrimo komisijai prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos pateiktų prašymų nuo 2019 m. birželio iki 2020 m. spalio mėn. atlikta apibendrinta ir nuasmeninta analize nepažeidžiant asmens duomenis reglamentuojančių teisės aktų. Per šį laikotarpį iš viso gauta 240 prašymų dėl daugiavaikės motinos (tėvo) teikimų skirti LR antrojo laipsnio valstybinę pensiją

(bei su jais susijusių pateiktų trumpų vieno iš tėvų bei jų vaikų gyvenimo aprašymų). Iš jų tik 17 teikimų buvo dėl daugiavaikio tėvo antrojo laipsnio valstybinės pensijos. Tam tikras siekis išvelgti sąsajas su Lietuvos savivaldybėmis (regioniniu aspektu) kaip „palankiausias daugiavaikėms šeimoms“ nepasiteisino (tegu tai lieka statistinei analizei, nes atspindi ne tiek „žmogiškai palankias“ daugiavaikėms šeimoms gyvenimo sąlygas, kiek savivaldybių aktyvumo rodiklius teikiant paraiškas). Kita vertus, svarbu pažymėti, kad teikimai gaunami iš pensinio amžiaus sulaukusių tėvų (gimusių 1952–1956 m.), kurie gyveno sovietmečiu, atitinkamai ir jų vaikai išsilavinimą įgijo, įvairios transformacijos vyko tiek sovietmečiu, tiek Nepriklausomybės atgavimo, stojimo į ES ir dabartiniu laikotarpiu. Koks tyrimo metodas būtų tinkamiausias (kažin, ar statistinis kiekybinis, tai nėra nei naratyvai, nei...)? Ar tai būtų tik kokybinis tyrimas? Kas galėtų būti tyrimo vienetai: gyvenimo aprašymai ir pavienių šeimų istorijos, apimančios kelias žmonių kartas? Plėtojamos „šeimų istorijos“ kaip naujas socialinio stebėjimo metodas truputį leidžia pažinti tiek šeimas, tiek individo socialinių trajektorijų formavimąsi. Šie keli pagrindiniai principai įgalina rekonstruoti sociologinę socialinės stratifikacijos ir socialinio mobilumo teoriją, kurioje pagaliau atsiranda vietos moteriai, šeimos ryšiams ir kitiems reiškiniams (pvz., skirtingoms brolių ir seserų trajektorijoms). Šiai teorinei prielaidai būtų svarbu surasti adekvatų stebėjimo metodą.

Pagrindinis analizės klausimas – kaip pavienės šeimos istorijos atskleidžia sociologinį implicitinio elemento turiningumą ir įgalina visa tai eksplikuoti? Tinkamiausias yra palyginamosios analizės metodas. Siekiama parodyti šeimų resursų skirtumus, sukurti išsamesnį vaizdą apie tai, koks likimas buvo labiausiai tikėtinas, galimas ar visiškai neįmanomas, remiantis žmogaus žinoma socialine kilme tam tikru laiku, t. y. išsiaiškinus galimybių lauką. Vėliau galima pereiti prie aukštesnės analizės stadijos – palyginti tam tikro laiko skirtingų socialinių sluoksnių galimybių laukus. Didžiausia problema, kad nėra palyginimo mato, leidžiančio apibūdinti „kintamųjų variacijas“, įvertinti, kokio tipo ryšiai yra perduodami dažniausiai.

Nepaisant profesijų ir darbų kaitos per gyvenimą (kas sukelia nemažų sunkumų juos fiksuojant kiekybiniuose tyrimuose) šiuo atveju pateikėjai / pretendentai patys išskiria jiems ir jų vaikams reikšmingiausias veiklas, o pateikimas pasižymi lakoniškumu.

ŠEIMOS SOCIALINIO KAPITALO VAIDMUO KURIANT VAIKŲ ŽMOGIŠKĄJĮ KAPITALĄ (vienakryptis šeimos vaikų atveju ir abipusis žmogaus gyvenimo kelio kontekste)

Nagrinėjant šeimos socialinio kapitalo įtaką kuriant kitos kartos (vaikų) žmogiškąjį kapitalą ir remiantis J. S. Colemano darbais, tenka bandyti apibrėžti, kas yra socialiniai santykiai (mūsų atveju, tėvų ir vaikų, atsiribojant nuo platesnės aplinkos ar bendruomenių). J. S. Colemanas kuriant socialinius santykius išskiria įsipareigojimus, lūkesčius ir socialinių struktūrų patikimumą kaip labiausiai reikšmingus veiksnius (bendriausia teorine prasme) (Coleman 1988: 102). Jeigu šeimos „padėtis“ būna aprašoma per jos finansinį kapitalą (gerovę ir pajamas), materialinę gerovę, šeimos žmogiškąjį kapitalą (amerikiečių sociologų tradicijoje – per tėvų išsimokslinimą) ir turi gana nusistovėjusius bei daugiau / mažiau aiškius kriterijus, tai šeimos socialinio kapitalo rodikliai dažniau perteikiami remiantis šeimų istorijomis. Tėvų išsimokslinimą J. S. Colemanas (1988: 109) priskiria žmogiškajam kapitalui. Sakytume, jeigu įvairios „kapitalo“ rūšys ne taip jau sunkiai nusakomos pasitelkus vieną rodiklį, tai socialinis kapitalas tampa mažiausia „dvimate erdve“ arba ir daugiau.

Apibendrinti duomenys pateikiami tokia tvarka: nurodoma, kreipėsi tėvas (T) ar motina (M), o vaikai vardijami pradedant nuo vyriausio iki jauniausio pagal gimimo eiliškumą ir lytį (dukra (D) ar sūnus (S)).

Vaikai emigracijoje

- *Daugiavaikis tėvas, augęs kaimo darbininko ir mokytojos šeimoje, profesinėje mokykloje įgijo vairuotojo-autošaltkvalvio specialybę, dirbo vairuotoju, autokranininku. Daugiavaikio tėvo vaikai: Vokietijoje sekretorė (D); Vokietijoje darbininkas (S); UK darbininkė (D); UK darbininkė (D); Airijoje salės darbuotoja (D).*

- *Tėvas daug metų dirbo vairuotoju. Vaikai: pirmasis miręs (S); kitas dirba operatoriumi (S); vykdo individualią veiklą ir eina finansų konsultantės pareigas (D); vyr. buhalterė (D); Islandijoje (Reikjavike) darbininkas (S); Islandijoje (Reikjavike) darbininkas (S) (abiejų sūnų darbovietės sutampa).*

- *Daugiavaikis tėvas. Vaikai: UK senelių priežiūros asistentė (D); Airijoje manufaktūrininkė (D); dirba palečių gamybos fabrike Norvegijoje (S); konditerė meistrė Lietuvoje (D); barmenė Italijoje (D).*

Neginčijama, kad tėvų ir vaikų ryšys turėtų būti įvardijamas kaip pradinė šeimos socialinio kapitalo dimensija. Klausimas – kaip būtų galima matuoti šio tėvų ir vaikų ryšio kaip socialinio kapitalo kintamojo stiprumą? Sociologiniai tyrimai patvirtina socialinio kapitalo įtaką šeimoje formuojantis vaikų intelektui ir žmogiškajam kapitalui. Vaikams mokantis ypač išryškintas motinos vaidmuo ir pagalba. Be abejo, abiejų tėvų buvimas / turėjimas ir jų skiriamas dėmesys vaikams (bendravimas) teikia daugiau galimybių, nei augimas su vienu iš tėvų (žr. Coleman 1998: 112) (bet ar tikrai visais atvejais?).

Pasitaikė ne vienas atvejis, kai daugiavaikiai tėvai patys gimė daugiavaikėse šeimose, o jų užauginti vaikai turi po keturis ar porą vaikų.

- *Daugiavaikė motina (vidurinis išsimokslinimas, dirbo kolūkyje darbininke, melžėja). Tėvai augino šešis vaikus. Jos vyriausioji dukra augina keturis, visi kiti keturi vaikai jau turi po du vaikus.*

- *Daugiavaikė motina gimė daugiavaikėje keturiolikos vaikų šeimoje, buvo vyriausias vaikas.*

- *Daugiavaikė penkių vaikų motina: „šeimoje augome aštuoni vaikai, iš kurių du mirė būdami mažamečiai, užaugome šeši: trys dukros ir trys sūnus. Aš buvau penkta duktė... Baigusi aštuonias klases, negalėjau toliau mokytis, nes trūko pajamų, buvo prasta tėvelių sveikata, todėl pradėjau dirbti kolūkyje karvių fermoje melžėja, vėliau dirbau pas ūkininkus.“*

Kokią įtaką šeima turi vaikams renkantis profesiją, kartu ir socialinę padėtį? Tai priklauso nuo šeimos tipo, jos socialinės padėties ir tėvų išsimokslinimo. Vakarų sociologijoje formavosi požiūris tirti vienuolikos (homogenines) šeimas, kurių formavimąsi lemia socialinė-profesinė vyro – kaip šeimos galvos – padėtis. Tyrimų duomenys rodo, kad profesijos pasirinkimą iš dalies lemia visuomenės klasė, kuriai priklauso tėvai. Tai iš anksto ne tiek nulemia, kiek apibrėžia vaikų tam tikrų galimybių lauką ir profesiją. Pasitaikė tik pavieniai atvejai, kai daugiavaikės šeimos vaikai nedirbo.

- *Daugiavaikė penkių vaikų motina tik pradėjusi lankyti mokyklą turėjo mesti mokslus ir padėti tėvams auginti jaunesnius brolius ir seseris. Paūgėjusi dirbo įvairius lauko darbus kolūkyje. Vaikas nedirba (D); dirba įmonėje darbininke (D); registruotas užimtumo tarnyboje (S); skulptorius, registruotas užimtumo tarnyboje (S); nedirba (S).*

Pripažįstama, kad išsivysčiusiose industrinėse šalyse tėvų vaidmuo jaunimo profesionaliams interesams atsirasti yra greičiau mažas negu didelis. Neneigiama, kad šiame procese dalyvauja ir motina, o jos socialinė pozicija kartais turi dominuojančią reikšmę. „Klasinėje visuomenėje“, skirtingai nei kastinėje ar luominėje visuomenėje, trokštamas statusas negali būti tėvų paprasčiausiai perduotas jų vaikams: tėvai gali tik užtikrinti priėjimą prie tam tikrų resursų arba perduoti pačius elementus (ekonominius, kultūrinius ir pan.). Dėka jų šis socialinis statusas būna sukonstruojamas. Kas iš tikrųjų yra perduodama iš kartos į kartą – ar vien turtas ir žemė; tam tikros profesinės veiklos modelis ir įgūdžiai; socialiniai ryšiai; vertybės ir orientacijos?

Pastaraisiais metais daugiavaikių šeimų vaikai neretai ne tik seka tėvų profesijos pėdomis, bet ir emigruoja. Neretai emigravę į tą pačią šalį „pritraukia“ brolių ar sesė.

- *Daugiavaikė dešimties vaikų motina yra baigusi medicinos mokyklą (medicinos sesuo vaikų įstaigoms). Vaikas dirba naudotų automobilių parduotuvėje (S); dirba sveikatos priežiūros centre slaugytoja (D); dirba čeburekinėje (D); Belgijoje nedirba, bet augina tris vaikus, iš kurių vienas neįgalus (D); Norvegijoje stalius (S); JK pardavimų koordinatorė (D); dirba JK atvirukų kompanijoje (D); nedirba ir augina tris vaikus (D); Belgijoje logistikos centro asistentė (D); JK dirba įmonėje (S).*

- *Daugiavaikė penkių vaikų motina baigė profesinę technikos mokyklą ir įgijo karvių melžimo meistro specialybę, abu su vyru dirbo kolūkyje fermos darbininkais. Vyriausias vaikas dirba pas ūkininkus, išsituokęs, turi keturis vaikus (S); gyvena Vokietijoje, išsituokusi, augina sūnų, elektronikos įrangos montuotoja (D); Vokietijoje išsituokusi, augina du vaikus, dirba įmonėje (D); Vokietijoje turi savo verslą – individualią nagų tvarkymo įmonę (D); dirba Lietuvos kelių įmonėje, vedęs, augina du vaikus (S).*

Šeima kaip profesijos perimamumo veiksnys vertinama nevienaprasmiškai: nemaža vaikų dalis pasirenka savo tėvų profesijas. Sociologiniai tyrimai rodo ne tik profesijos perimamumą, bet ir diferencijuotą jos pasirinkimą, kadangi ši procesą lemia ir nauji visuomenės socialiniai santykiai, sudarantys sąlygas pasirinkti bet kurią profesiją ir taip padedantys jaunimui pereiti į bet kurią socialinę grupę. Tačiau šeima yra vienas iš svarbiausių profesijos pasirinkimo veiksnių. Negalima nekreipti dėmesio į tėvų išsimokslinimą. Kuo daugiau išsimokslinę tėvai, tuo labiau jie stengiasi orientuoti vaikus, kad šie siektų įgyti aukščiausią profesinę kvalifikaciją atitinkamose švietimo įstaigose. Dabar dauguma tėvų patys, be kitų pagalbos, nepajėgūs tinkamai orientuoti savo vaikų renkantis profesiją. Tyrimų duomenys rodo, kad daugelis tėvų nepadarė teigiamos įtakos vaikams renkantis profesiją. Ši įtaka pasirodė prieštaringa, t. y. neturėjo aiškios tendencijos arba buvo neutrali. Daugiavaikių motinų išsimokslinimas daugeliu atvejų buvo vidurinis (arba baigtos aštuonios klasės), kiek rečiau – baigta profesinė technikos mokykla, dar rečiau – technikumai. Tačiau kai kurios turi ir aukštąjį išsimokslinimą. Pavyzdžiui, Vilniaus universitete įgijo ekonomistės, bibliotekininės, matematikės, filologės (lietuvių arba rusų kalbų), biologės-chemikės specialybes. Yra atvejais, kai pagimdžiusi du vaikus motina įstojo į aukštąją mokyklą, bet po metų gimus trečiajam vėl mokslus nutraukė ir grįžo studijuoti žemės ūkio mokslų tik po penkto vaiko. Taip po trylikos studijų metų įgijo agronomės specialybę. Daugiavaikių motinų su aukštuoju išsimokslinimu vaikų profesinės karjeros daug įvairesnės.

Kintant mokslo, ypač aukštojo, prestižui, daugelis tėvų nesuka galvos dėl vaikų profesinio orientavimo, tiesiog nori, kad jie keltų bendrąjį išsilavinimą apskritai, baigtų aukštąjį mokslą.

- *Daugiavaikis tėvas pats augo devynių vaikų šeimoje. Dirbo traktorininku, kombaino vairuotoju ir suvirintoju tarybiname ūkyje. Vaikai: baigė technikumą ir įgijo mechaniko inžinieriaus profesiją, įkūrė ir vadovauja įmonei (S); baigė technikumą ir įgijo zootechnikės specialybę, ūkininkauja (D); turi regos negalią, baigė konservatoriją ir įgijo muzikos pedagogo, folkloro būrelio vadovo specialybę, subūrė liaudiškos muzikos kapelą ir jai vadovauja (S); baigė žemės ūkio mokyklą ir įgijo technikos mechaniko specialybę, dirba traktorininku (S); profesinio rengimo centre įgijo suvirintojo, pjaustymo elektra ir dujomis specialybę, dirba pavienius darbus (S).*

- *Tėvas profesijos nenurodė, jo vaikai: medienos apdirbimo operatorė (D); dirba pagal verslo liudijimą visažiste-manikiūrininke (D); trečioji dukterė mirusi; ketvirtoji toje pačioje įmonėje kaip ir vyriausioji sesuo dirba medienos apdirbimo operatorė (D); vykdo individualią veiklą (staliaus darbai) (D).*

- *Tėvas profesijos nenurodė, jo vaikai: agronomė (D), žinias tobulino ūkininkams skirtuose kursuose, dirba pas savo brolių, kuris ūkininkauja (S); įgijo slaugytojos specialybę, bet pagal specialybę nedirba, su*

šeima ūkininkauja (D); dirba anglų kalbos mokytoja ir studijuoja Vilniaus universitete (D); ūkininkauja (S); dirba Nacionaliniame maisto ir veterinarijos rizikos vertinimo institute patarėja (D).

- Tėvas su aukštuoju išsimokslinimu (baigė KPI ir VISI), įgijo inžinieriaus-statybininko kvalifikaciją. Vaikai: UAB x privačių klientų vadybininkė (D); darbininkas (S); turi verslo liudijimą (S); dirba ugniagesiu gelbėtoju (S); vairavimo instruktorius (S).

Darbininkiškų profesijų (ir PTM išsimokslinimo) perimamumas šeimoje turbūt dažniausias.

- Tėvas baigė PTM, įgijo tekintojo ir šaltkalvio specialybę, dirbo tarybiniame ūkyje. Vaikai: įstojo į PTM ir įgijo siuvėjos specialybę (D); baigė PTM ir įgijo šaltkalvio-automechaniko specialybę, šiuo metu važinėja dirbti statybininku Norvegijoje (S); baigė X verslo ir technologijų mokyklą, įgijo virėjos specialybę (D); baigė tą pačią X verslo ir technologijų mokyklą ir įgijo automechaniko profesiją (S); PTM mokosi pagal masažuotojo modulinę profesinio mokymo programą (D).

J. S. Colemanas pateikia kai kuriuos atlikto kiekybinio tyrimo regresinės analizės duomenis (Coleman 1988: 112). Jis teigia, kad „brolių“ buvimas šeimoje (daugiavaikių šeimų atveju) reiškia socialinio kapitalo nepriteklių arba jo stoką. Kuo vėliau vaikas yra gimęs (t. y. kuo jis šeimoje yra jaunesnis), tuo jis gauna mažiau suaugusiųjų dėmesio, kas lemia silpnesnius pažangumo rezultatus (?). Kitas svarbus šeimos rodiklis, nors ir pažymima, kad autorius tiesiogiai nematuoja socialinio kapitalo, yra motinos viltys, kad vaikas siektų mokslų (ten pat). Socialinį kapitalą šeimoje matuoja ir vertindamas duomenis, kaip dažnai vaikai kalbasi su tėvais apie savo patirtis.

APIBENDRINIMAS

Remiantis pensinio amžiaus sulaukusių daugiavaikių tėvų / motinų prašymais ir jų teikiama medžiaga gauti papildomas pensijas, siekta atskleisti galimas šeimos socialinio kapitalo dimensijas ir jo įtaką / perimamumą vaikams. Šių duomenų įvairiapusiškumą atskleidė analizė, ar tėvų tėvai yra gimę daugiavaikėse šeimose, ar jų vaikai irgi augina ne po vieną vaiką. Dėmesys išsimokslinimo ir profesijos perimamumui, kaip tarpusavyje susijusioms dimensijoms, ypač akivaizdus tarp pasirinkusiųjų žemės ūkio profesijas ir darbininkiškose šeimose. Kuo aukštesnį išsimokslinimą turi daugiavaikės motinos, tuo vaikų profesinis kelias ir veikla yra įvairesnė. Daugiavaikių šeimos vaikų ryšiai atsiskleidžia emigravus bent vienam iš vaikų (sutampa šalys, kartais ir darbovietės jose). Kadangi remiamasi tėvų ir vaikų gyvenimo aprašymais (pastaruosius pateikia tėvai apie kiekvieną vaiką), todėl tai negali būti traktuojama nei kaip kiekybinis, nei kaip kokybinis tyrimas (nusistovėjusia prasme / tradicija). Teorinių įžvalgų atspirties tašku tapo J. S. Colemano koncepcija apie socialinio kapitalo vaidmenį kuriant žmogiškąjį kapitalą.

Gauta 2020 08 07

Priimta 2020 10 15

Literatūra

1. Bertaux, D.; Thompson, P. 1996. *Pathways to Social Class. A Qualitative Approach to Social Mobility*. Oxford University Press.
2. Coleman, J. S. 1988. 'Social Capital in the Creation of Human Capital', *American Journal of Sociology, Supplement* 94: 95–120. Prieiga per internetą: <https://faculty.washington.edu/matsueda/courses/587/readings/Coleman%201988.pdf>
3. Imbrasaitė, J. 2004. „Socialinis kapitalas ir politinis dalyvavimas Lietuvoje“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 13: 38–50. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.15388/SocMintVei.2004.1.5947>
4. *Mamos ir tėčiai Lietuvoje: šiek tiek statistikos*. Prieiga per internetą: https://www.alfa.lt/straipsnis/15134657/Mamos.ir.teciai.Lietuvoje..siek.tiek.statistikos=2013-05-03_11-05

5. Matonytė, I. 2004. „Socialinis kapitalas: nuo mokslinių tyrimo perspektyvų prie empirinių pastebėjimų. *Gero valdymo klausimas*“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 13: 22–37. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.15388/SocMintVei.2004.1.5946>
6. Subačiūtė, J. 2016. „Skilęs habitus judėjimo negalią turinčių paauglių socialiniame lauke“, Socialinių mokslų daktaro disertacija (S005).
7. Valantiejus, A. 2007. *Socialinė struktūra: nuo makro prie mikro modelių*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. 372 p.
8. *Žmogiškasis kapitalas Lietuvoje 2020*. Vilnius: STRATA. 56 p. Prieiga per internetą: <https://strata.gov.lt/images/tyrimai/2020-metai/zmogiskojo-kapitalo-politika/20200511-zmogiskasis-kapitalas-Lietuvoje.pdf>

MEILUTĖ TALJŪNAITĖ

Inheritance of Social Capital in the Family: The Case of Multi-child Families

Summary

The article is based on Coleman's theory about social capital in the creation of human capital. Social capital is defined by its function. Human capital is created by changes in persons that bring about skills and capabilities to act in new ways. The article examines empirically the value of social capital in the creation of human capital in the next generation. The real cases of multi-child families are very helpful for this task. Human capital is approximately measured by parents' education (partly expressed by their occupation as well) and provides the potential for social environment for the child that aids learning, occupation, values and norms. The use of the number of siblings as a measure of social capital expresses professional succession in the family, tests decline/growth with sib position, some tendencies of their emigration and family creation.

Keywords: multi-child families, social structure, professional succession in the family, social capital